

NOAH E. COTSEN LIBRARY OF
YIDDISH CHILDREN'S LITERATURE

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13382

MOYSHE MENDELSON

S. Hurwitz

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ארכייווער רינג היצדער ביבליאמעק

משה מענדעלסאן

(זעקסטן סעפטעמבער, 1729 —
פערטן יאנואר, 1786)

פון ש. הורוויץ (זאלקעס)

געגראפע יידישע ביבליאמעק
אין פרעסע ארכיוו

ארכייווער רינג
פון בילדונגס דעפארטמענט

ארבייטער רינג קינדער ביבליאטעק

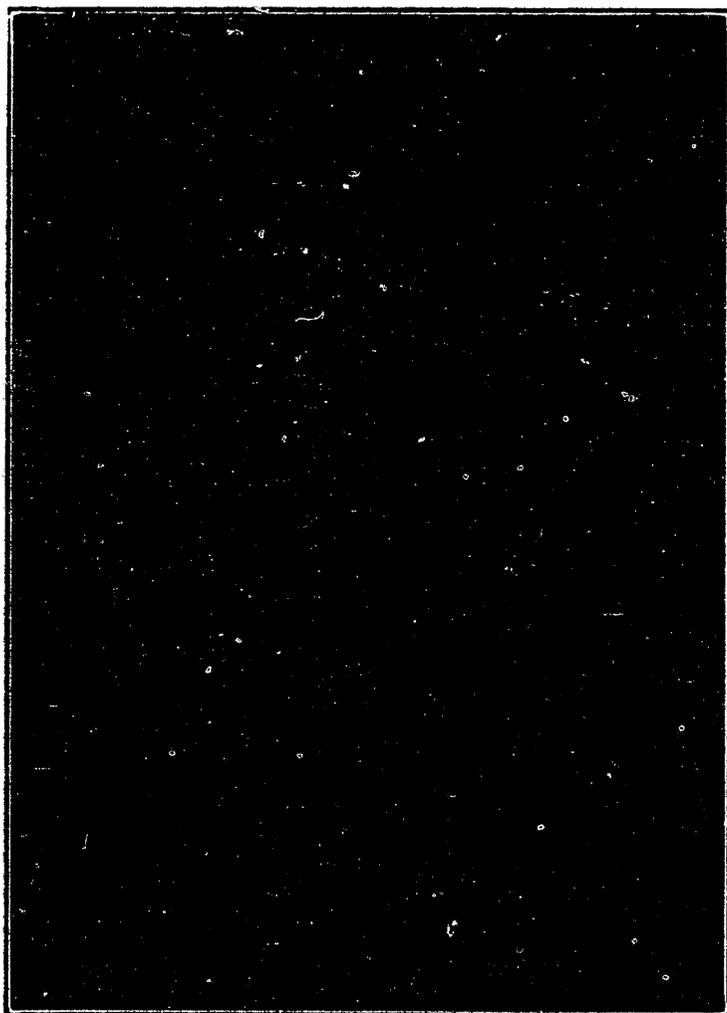
משה מענדעלסאן

(זעקסטן סעפטעמבער, 1729 — פערטן יאנואר, 1786)

פון ש. הורוויץ (זאלקעם)

צענטראלע יידישע ביבליאטעק
אין פרעסע ארכיוו

ארויסגעגעבן פון
בילדונגס דעפארטמענט
ארבייטער רינג.

משה מענדעלסאן

דער יונגער וואַנדערער

ס'איז געווען אַ קאלטער האַרבסט־קער מאָנאָט.
אַ בלייך שוואַך אינגל מיט אַ פעקל אויף די פלייצעס איז
צוגעקומען צום ראָזענטאלער טויער פון בערלין, דעם איינציקן
טויער דורך וועלכן מ'פלעגט דעמאלט אַריינלאָזן אידן אין
דער פריישישער הויפּשטאָט.

דאָס אינגל איז געווען אַנגעטאָן אין אַלמע צעריסענע
קליידער. דער גרויסער קאַפּ צווישן די אויסגעקריממע
אַקסלען, דער הויקער אויף די פלייצעס, די שאַרפע געזיכטס-
שטריכן האָבן אַפּגעשטויסן פון זיך.

דערפאַר אַבער האָבן פון זיין פנים אַרויסגעקוקט צוויי
ליכטיקע שוואַרצע קלוגע אויגן. און דער וואָס האָט אַריינגע-
געקוקט אין זיי האָט שוין ניט געקאָנט אַפּרייסן זיין בליק
פון זיי.

ביים טויער איז געשטאַנען אַ אידישער וועכטער, וואָס
פלעגט פאַרשרייבן די אידישע איינוואַנדערער און אויפמאַנען
ביי זיי דעם קאַפּ-שטייער פאַר'ן פריישישן קעניג.
— ווער ביסטו? — האָט געפּרעגט דער וועכטער,
באַמראַכטנדיק דעם קליינעם הויקער.

— משה, מנחם־מענדלס זון פון דעסאַו.

— וואָס טוט דיין פאַטער?

— מיין פאַטער איז אַ סופּר און אַ מלמד, — האָט דאָס

אינגל געענטפּערט מיט אַ ציטערדיקער שטימע.

— וואס זשע וועסטו טאן אין דער הויפטשמעס ? —
האט ווייטער געפרעגט דער וועכטער.
— לערנען, — האט שמיל געזאגט דאס אינגל, און האט
מיט זיינע קלונע אויגן א קוק געטאן אויפ'ן וועכטער.
— וואו וועסטו לערנען, ביי וועמען ? — האט פאר-
וואנדערט געפרעגט דער וועכטער.
— ביי רבי דוד פרענקל, ער איז געווען מיין רבי אין
דעסאא, און האט מיר צוגעזאגט נעמען צו זיך.
דער וועכטער האט רחמנות געהאט אויפ'ן קליינעם
עלנדן קינד.
— ווער וועט דיך אויסהאלטן אין בערלין, האסטו עפעס
ביי זיך געלט ?
דער קליינער משה האט אנגעטאפט דעם איינציקן הארטן
דוקאט, וואס איז געווען פארנייט אין זיין וועש, און האט
געשוויגן.
ענדלאך האט דער וועכטער אים דורכגעלאזן דורכ'ן
טויער.
מוטיק שפאנט דאס קליין הויקערל איבער די בערלינער
גאסן, שמעלט זיך אפ פון צייט צו צייט און פרעגט, וואו די
אידישע קהלה-הויז איז.
אט איז ער צוגעקומען צום הויז. פון דערווייטנס טראגן
זיך די שטימען פון די ישיבה בחורים, וואס לערנען אויפ'ן
קול גמרא.
מיט א צימערליקער האנט האט ער אן עפן געטאן די מיר.
די ישיבה בחורים קוקן פארוואונדערט אויפ'ן קליינעם אינגל.
דער ראש הישיבה, רב דוד, האט זיך א הייב געטאן פון
ארט, קוקט פארוואונדערט... ער האט דערקענט דעם אמא-
ליקן תלמיד זיינעם...

פירוש אלע יודישע פיבליאטעק אין פרעסע ארכיוו

— משה! דו!

— רבי!

— מיר וועלן היינט פריער פארענדיקן אינזער שיעור, —
האט דער ראש ישיבה געזאגט, און איז אוועק מיט'ן קליינעם
משה'ן אהיים.

משה מענדעלסאן אין בערלין

דער גומער רבי דוד פרענקל האט ניט פארלאזן דעם
עלנדן תלמיד זיינעם. ער האט אים געשאפן אן ארט צום
שלאפן ביי זיינעם א באקאנטן און אויך עמלאכע „מעג“.
אויף שבתים און ימים טובים פלעגט דער רבי אים איינלאזן
צו זיך, און אמאל געבן אים א פאר גראשן פאר איבערשרייבן
זיינע פירושים.

אזוי האט זיך געלעבט אין דער גרויסער פרעמדער שטאט
דער קליינער עלנדער משה, געלעבט ווי הונדערטער אנדערע
ארימע בחורים, וואס פלעגן מיט'ן פעקל אויף די פלייצעס
וואנדערן פון איין ישיבה אין דער צווייטער.

בייטאג געלערנט אין ישיבה ביים רב, דוד פרענקל, ביי-
נאכט שמילערהיים געלערנט דייטש און אנדערע למודים.
אפט פלעגט ער אויף זיין הארטן געלעגער אין ענגן דאך-
שטוב ניט קאנען איינשלאפן.

בילדער פון זיינע יונגע קינדער-יאָרן פלעגן שוועבן פאר
זיינע אויגן.

אט זעט ער דאס קליין אַרים הייזל, אויף דער שפיטאל
גאס אין דעמאָא, דעם מאַטן מיט דער גענוענער פעדער אין
האַנט איבער דער ספר-תורה, די גומע פרומע מאַמע זיינע,
די חברים מיט וועלכע ער האט צוזאַמען געלערנט אין חדר.
ער דערמאָנט זיך, ווי דער מאַמע פלעגט אים, דעם

קרענקלאכן אינגל, טראגן אויף די הענט אין חדר צו רבי דוד'ן, כדי ער זאל, הלילה, ניט פארפעלן א טאג.

ער געדענקט דעם טאג, ווען ער איז געווארן בר-מצוה, די זארגן פון זיינע עלטערן וועגן זיין צוקונפט. זיי האבן געהאפט, אז זייער זון, וואס האט אזוי פיל חשק צום לערנען, וועט ווערן א רב.

אבער פון וואנען נעמט מען מיטלען דערצו? זיי זיינען דאך אזוי ארים. די גוטע טאמע זיינע האט מורא געהאט צו לאזן איר שוואכן קרענקלאכן משה'לע זיך וואלגערן אין דער פרעמד אין א ישיבה. און דער גוטער רב דוד, וואס האט אים אזוי ליב געהאט, איז אוועקגעפארן קיין בערלין, און מ'הערט פון אים גארניט.

מיט געבראכענע הערצער האבן די ארימע עלטערן אים שוין געוואלט פארזארגן מיט א פעקל צו פעדלען איבער די הייזער.

אבער דער קליינער משה האט זיך איינגעשפארט, ער וויל ניט ווערן א פעדלער, ער וויל ווייטער לערנען. מיט טרערן אין די אויגן האט ער געבעטן זיינע עלטערן אוועקשיקן אים קיין בערלין צו זיין באליבטן רבין.

און ענדלאך האבן די עלטערן נאכגעגעבן. ער איז אין בערלין. ער פילט זיך גליקלאך. ער פארגעסט אלע זיינע ליידן און צרות, דעם הונגער און נוים.

ביים שיין פון קליינעם לעמפעלע אין ענגן דאך-שטיבל יוצט ער ביים טיש און שלינגט מיט אן איינגעהאלטענעם אטעם דאס נייע דייטשע בוך...

מיט וואס פאר א פרייד האט ער אריינגעטראגן אין זיין דאך-שטוב די לאטיינישע גראמאטיק און דעם אלטן ווערטער-

בוך, וואס ער האט איינגעהאנדלט פאר די אפגעשפארטע
פאר גראשן.

און מארגן... מארגן וועט ער זיין ביים טייערן גומן
פריינט, ביי רב ישראל זאמאשין.

מענדעלסאָנס פריינט און לערער

אין בערלין האט זיך דעמאלט אויפגעהאלטן א פוילישער
איד, ישראל זאמאשין. א יונגערמאן, וואס איז אנמלאפן פון
די פארפאלגונגען פון די רבנים אין זיין קליין שמעטל, זא-
מאשין, פוילן. ער האט דא געלעבט אין גרויס נויט און
דחקות, אן ארימער מלמד.

די צוויי עלנדע מענטשן האבן זיך שטארק באפריינדעט.
ישראל זאמאשין איז געווארן מענדעלסאָנס ערשטער לערער
און וועגווייזער.

ישראל זאמאשין האט געהאט א שארפן קאפ. ער איז
געווען אן אויסגעצייכנטער מאטעמאטיקער. דער לערער
האט אבער נישט געקאנט קיין אנדער שפראך אויסער העב-
רייאיש, און דער יונגער תלמיד האט געמוזט באנוצן זיך מיט
העברייאישע מאטעמאטישע לערנביכער.

ביידע פלעגן זיך צוזאמענטרעפן כמעט יעדן טאג, פירן
געשפרעכן און דעבאטירן איבער פארשיידענע פראגן. דאס
האט זיך מענדעלסאָן באקאנט מיט'ן יונגן אידישן דאקטאר,
קיש, וועלכער האט אים אין פארלויף פון א האלב יאר
געלערנט לאטיין.

דער צווייטער, וואס האט געהאט א גרויסן איינפלוס אויף
מענדעלסאָנס גייסטיקע אנטוויקלונג, איז געווען דער דאקטאר
אהרן שלמה גומפערין.

גומפערין, א געבארענער בערלינער איד, איז געווען

שטארק באפריינדעט מיט ישראל זאמאשין, וואו ער פלעגט אפט טרעפן דעם יונגן משה'ן. דער ארימער בחור מיט די קלוגע שווארצע אויגן האט געוואונען דאס הארץ פון אויפ-געקלערטן דאקטאר. גומפערץ האט זיך שטארק פאראינ-טערעסירט מיט'ן אויסערגעוויינלאך פיאיקן ישיבה-בחור, איז געווארן זיין גייסטיקער פירער און לערער.

צוויי פריינט

זיבן יאר זיינען אוועק זינט משה מענדעלסאן האט זיך באזעצט אין בערלין. זיבן יאר פון שווערער מי און גייס-טיקער אנטווערפן, פון נויט און הונגער.

אין יאר 1750 איז פארגעקומען א גרויסע ענדערונג אין זיין לעבן. דער רייכער זיידן פאבריקאנט, בערנהארד, האט אים איינגעלאדן אלס א לערער צו זיינע קינדער.

צו דער זעלבער צייט (1754) האט משה מענדעלסאן זיך באקאנט, דורך זיין לערער, דעם דאקטאר גומפערץ מיט דעם בארימטן דייטשישן דיכטער, אפרים לעסינג. זיי זיינען ביידע געווען אויסגעצייכנטע שאך שפילער און האבן זיך שטארק באפריינדעט.

לעסינג האט דעמאלט געלעבט ארים, אבער פריילאך און לוסטיק. ער האט זיך שטארק פאראינמערעסירט מיט דעם יונגמאן, וואס האט ארויסגעוויזן אזוינע טיפע קענטנישן אין פילאזאפיע.

די נאענטע פריינטשאפט זייערע האט זיך נאך מער פארשטארקט, ווען לעסינג האט אנגעשריבן דאס בוך: „די אידן“, וואו ער האט געוואגט ארויסצוטערעטן אפן קעגן דעם מענטשן-האט און אומטאלערעניץ פון דער דייטשישער געזעל-שאפט קעגן די אידן.

די פריינטשאפט צווישן די צוויי איידעלע. מענטשן האט זיי פאראייניקט ביז צום טויט.

באלד איז מענדעלסאן ארויס אין דער עפנטלאכקייט מיט זיין ערשט דייטשיש ווערק: „די פילאזאפישע געשפרעכן“, אין וועלכן ער שילדערט די אנטוויקלונג פון דער מעטאפיזישער פילאזאפיע, און ווארפט פאר די דייטשן זייער גלייכ-גילטיקייט צו דער דייטשישער שפראך און ליטעראטור.

מיט זיינע „פילאזאפישע געשפרעכן“ האט מענדעלסאן געצויגן אויף זיך די אלגעמיינע אויפמערקזאמקייט.

אבער נאך מער איז ער בארימט געווארן, ווען ער איז מיט זיין יונגן פריינט, לעסינג, עפנטלאך ארויסגעטראטן קעגן דער בערלינער אקאדעמיע פאר איר נאכטאנצן נאך דער פראנצויזישער מאדע.

דער פרעמדער איד, וואס האט אפילו קיין רעכט נישט געהאט צו אויפהאלטן זיך אין דער הויפטשטאט, האט גע-וואגט ארויסצומרעטן קעגן דער קעניגליכער אקאדעמיע.

לויט לעסינגס פארשלאג האט מענדעלסאן איבערגעזעצט רוסאס בארימט ווערק: „די סיבות פון מענטשלעכער אומ-גלייכהייט“, וועלכער האט געהאט אזא גרויסע ווירקונג אויפ'ן גייסטיקן לעבן פון דער פראנצויזישער געזעלשאפט.

די איבערזעצונג איז געווען אזוי סוסטערהאפט, אז רוסא אליין האט זיך אויסגעדריקט, אז ער האט נאך קיין איין בוך נישט געלייענט מיט אזא השק.

— אין דער זעלבער צייט האט משה מענדעלסאן באקומען א נאכריכט וועגען דעם טויט פון זיין מוטער. א לענגערע צייט האט ער זיך אינגאנצן צוריקגעהאלטן פון עפנטלאכן לעבן, און האט אפילו זיך אפגעזאגט צו קומען אויף דער

ערשטער פארשטעלונג פון זיין פריינט לעסינגס נייער
טעאטער שטיק.

בוכהאלטער און פילאזאף

פאר דער צייט איז אין מענדעלסאנס לעבן פארגעקומען
א גרויסע ענדערונג. די תלמידים זיינע זיינען אויסגעוואקסן.
אלס לערער האט ער שוין ביי בערנהארדן אין הויז ניט
געהאט וואס צו טאן. ער האט זיך געמוזט זוכן אן אנדער
באשעפטיקונג.

באלד האט ער באקומען א שטעלע פון א בוכהאלטער
אין זיידן געשעפט פון זיין פריערדיקן באלאבאס, וואו ער איז
געווען לערער. פון באגינען ביז ביינאכט פלעגט ער מוזן
זיצן איבער די בוכהאלטערישע ביכער.

די פרייע צייט זיינע האט מענדעלסאן אוועקגעגעבן דער
פילאזאפיע און שיינער ליטעראטור. ער פלעגט שרייבן
קריטישע אפהאנדלונגען אין צייטונגען און זשורנאלן, גע-
מאכט איבערזעצונגען פון יהודה הלוי'ס לידער, איבערזעצט
מיסטערהאפט אייניקע קאפיטלען פון תהילית.

אין דער „ביבליאטעק פון פרייער קונסט“ האט ער איינ-
מאל אנגעשריבן א קריטיק איבער פרידריך דעם גרויסנס,
(דעם דעמאלטיקן פרייסישן קעניג) געדיכטן.

דעם זשורנאל האט מען גלייך צוגעמאכט, און מענדעלסאן
האט באקומען אן איינלאדונג צו שטעלן זיך אין קעניגלאכן
פאלאץ, אין פאטסדאם.

מענדעלסאן האט מוזיק פארטיידיקט דאס רעכט פון
פרייער קריטיק. דער ענטפער זיינער האט געמאכט א
שטארקן איינדרוק אויפ'ן קעניג. חוץ דעם האט דער קעניג.

אליין געוואלט מאכן א שווייג וועגן דעם גאנצן ענין. מ'האט מענדעלסאנען געלאזן צורו.

נאר אינגאנצן האט מען עס ניט פארגעסן. ווען מענדעל-סאן האט שפעטער פארלאנגט, אז מ'זאל אים געבן דאס רעכט פון א „שוין-יודע“, דאס הייסט, אז ער זאל האבן דאס רעכט צו וואוינען אומגעשטערט אין דער הויפטשטאט, האט דער קעניג דאס אים אפגעזאגט.

ערשט שפעטער, ווען דער פראנצויזישער אקאדעמיקער, מארקיו ד'ארושאן, א פריידענקער, האט זיך דערוואוסט, אז דער אידישער פילאזאף קאן צו יעדער צייט ארויסגעמריבן ווערן פון בערלין, האט ער זיך איינגעשטעלט פאר אים, און האט אויסגעווירקט פון קעניג פאר משה מענדעלסאן די פריווילעגיע פון א „שוין-יודע“.

מענדעלסאנס פאמיליע לעבן

אזוי האט מענדעלסאן דערגרייכט זיין איין און דריי-סיקסטן לעבנס-יאָר.

אין יאָהר 1761 האט ער צוליב די געשעפטן פון זיין באלאבאס באזוכט די שטאט האמבורג און באקענט זיך צו-פעליק מיט דער יונגער פראמעט גוגענהיים. דאס בלוי-אויגיקע מיידל האט פון ערשטן בליק געוואונען דאס הארץ פון פילאזאף.

„איך האב אין מיין דרייסיקסטן לעבנס-יאָר באגאנגען די נארישקייט צו פארליבן זיך“, שרייבט ער צו לעסינגן. „איר לאכט, אבער ווער ווייס, וואס עס קאן זיך נאך טרעפן מיט איך. דאס מיידל איז ניט רייך, ניט איבעריק שיין, אבער איך גלויב, אז איך וועל זיין גליקלאך מיט איר.“

און ער האט קיין טעות ניט געהאט. דאס איז געווען

א הארציקע גומע פרוי, וואָס איז אין פּאַרלויה פּון זיין גאַנצן
לעבן שטאַרק געווען צוגעבונדן צו אים.
מ'דערציילט, אז ווען מענדעלסאָן איז געקומען צום
ערשטן מאל אין איר הויז, האָט זי אפילו נישט געוואָלט אַ קוק
מאַן אויפ'ן הויקער מיט די אויסגעקריממע אַקסלען.
צום צווייטן מאל האָט ער זי געמראָפּן ביי דער אַרבעט:
זי האָט עפעס גענייט.

זיי האָבן פריינטלאַך געשמועסט, און ווען דער געשפרעך
איז אַריבער וועגן הייראַט, האָט זי אים געפרעגט, אויב עס
איז ריכטיק, אז דער באַשערמער ווערט באַשטימט אין הימל.
— געוויס, — האָט מענדעלסאָן געענטפּערט, — לויט
דער תּלמוד'ישער לעגענדע ווערט ביי דעם געבורט פון אַ קינד
אויסגערופן אויפ'ן הימל: דער און דער זאל זיין דער באַ-
שערמער פון יענער. ווען איך בין געבאָרן געוואָרן, האָט מען
אויסגערופן דעם נאַמען פון מיין באַשערמער פרוי. מ'האַט
אַבער גלייך געמאַלדן, אז זי וועט האָבן אַ גרויסן הויקער.
אַ מיידל מיט אַ הויקער, האָב איך אויסגעשריען, דאַס איז
דאָך שרעקלאַך! דאַס איז דאָך אַן אומגליק! זאל איך שוין
בעסער באַקומען דעם הויקער, און זי זאל אויסוואַקסן אַ
שלאַנקע און אַ שטאַרקע. מיין בקשה, ווי איר זעט, פּראַטעסט,
איז דערפילט געוואָרן.

די קלוגע שוואַרצע אויגן האָבן, ענדלאַך, באַזיגט דאַס
איינפאַכע האַרץ פון דער גוטער און פּרומער אידישער
מאַכמער. אין עטלאַכע חדשים אַרום האָבן זיי חתונה געהאַט.

אויף דער גייסטיקער הויך

רואיק און גליקלאַך האָט דאַס יונגע פאַר פאַלק געלעבט
אין זייער קליינער דירה ביי דער זיידן-פאַבריק.

דאס פארהייראטע לעבן האט מענדעלסאָנען ניט גע-
שמערט פון זיין גייסטיקער אַרבעט.

באזונדערס איז ער שטארק פארנומען געווען מיט אַ
ווערק אויף אַ פילאָזאָפישער מעמע. די וויסנשאַפּטלאַכע
אַקאַדעמיע אין בערלין האט באשטימט אַ פרייז פון פופציק
דוקאַטן פאַר דער בעסטער אַרבעט אויף דער מעמע: „צי
קאַנען די מעטאָפּיזישע וואַרהייטן דערווייזן ווערן אזוי קלאַר,
ווי די מאַטעמאַטישע“.

דער פרייז איז באשטימט געוואָרן פאַר'ן יאָר 1763. אַ
סך דייטשישע דענקער האבן געאַרבעט אויף דעם ווערק.
צווישן זיי אויך מענדעלסאָנען נאָענטע פריינד, פּראָפּעסאָר
אַכט און דער באַרימטער דייטשישער פילאָזאָף, קאַנט.
דעם 4-טן יוני, 1763, האט די אַקאַדעמיע אָפּגעהאַלטן
איר עפּנטלאַכע זיצונג. דעם פרייז האט באַקומען משה
מענדעלסאָן.

דער ערפּאָלג האט גרויס געמאַכט דעם נאָמען פון משה
מענדעלסאָן, דעם אַרימען אידישן אינגל, וואָס איז מיט 20
יאָר צוריק אָן עלנדער וואַנדערער געקומען קיין בערלין.
דער באַשיידענער בוכהאַלטער האט פאַרנומען אַ וויכ-
טיקן פּלאַץ צווישן די באַרימטע געלערנטע פון יענער צייט.
דער זיג האט צוגעגעבן מענדעלסאָנען מוט צו פאַרענדיקן
אַ פילאָזאָפיש ווערק, אויף וועלכן ער האט געאַרבעט אין
פאַרלויף פון לאַנגע יאָרן. דאָס איז מענדעלסאָנען וויכטיקסטע
ווערק: „פּעדאָן“, וואָס האט אים פאַרשאַפט דעם נאָמען
פון „מאַקראַטעס פון 18-טן יאָרהונדערט“.

דער נאָמען „פּעדאָן“ שטאַמט פון גריכישן דענקער
פּלאַטאָס אַ ווערק וועגן מאַקראַטעסן. אין דער פאַרס פון אַ
געשפּרעך ניט פּלאַטאָ איבער די מיינונגען פון דעם גרויסן

גריכישן דענקער איבער דער אומשטערבלאצקייט פון דער
נשמה.

מענדעלסאן האט זיך באנוצט מיט דעם נאמען און מיט
דער פארם פון פלאטאס ווערק. ער גיט דא איבער זיינע
טיפסטע איבערצייגונגען און גלויבן אין דער אומשטערב-
לאצקייט פון דער נשמה, פון מענטשלעכן גייסט.

דאס ווערק איז אנגעשריבן געווארן אין אזא גלענצנ-
דיקער דייטשישער שפראך, וואס האט ביז אהער ניט געהאט
זיין גלייכן. מיט דעם ווערק האט מענדעלסאן פארנומען דעם
ערשטן ארט צווישן די דייטשישע קלאסיקער.

די גרעסטע געלערנטע און דענקער פון יענער צייט, ווי
הערדער, פלאמען און געטע האבן באוואונדערט דעם אידישן
דענקער.

פון אלע זייטן האט ער באקומען באגריסונגען, אלע האבן
אים געוואלט זען, ריידן מיט אים. דאס בוך האט דעמאלט
געמאכט זייער א גרויסן רושם און איז איבערגעזעצט געווארן
אין פארשיידענע שפראכן.

דער ויכוח מיט'ן גלח לאפאלטער און מענדעלסאנס קראנקהייט

צווישן די, וואס האבן געזוכט מענדעלסאנס באקאנט-
שאפט איז געווען דער גלח לאפאלטער. דער יונגער פרומער
גלח האט באזוכט מענדעלסאנען אין זיין היים. דער גייסט-
רייכער אידישער פילאזאף האט געמאכט אויפ'ן פרומען גלח
זייער א שטארקן איינדרוק. לאפאלטער האט מיט מענדעל-
סאנען פארפירט א געשפרעך וועגן רעליגיע. מענדעלסאן
האט שמענדיק אויסגעמידן צו בארירן פאליטישע און רעלי-
גיעזע פראגן, און האט די גאנצע צייט געשוויגן.

דער גלח האָט ניט געקאָנט פאַרשמיין, ווי אזוי קאָן אזאָ
געלערנטער מאַן, ווי מענדעלסאָן, בלויבן אַ איד, און ניט
אַננעמען דעם קריסטלאַכן גלויבן. ער איז געווען זיכער, אז
אויב דער באַרימטער אידישער געלערנטער וועט זיך שמדן,
וועלן אלע אידן נאָכמאַן זיין ביישפּיל. און דאָס וועט דאָך
זיין אַ גרויסער פאַרדינסט פאַר דער קריסטלאַכער קירכע.
ער וועט דאָך ראַטעווען אזוי פיל זינדיקע נשמות!

דער גלח האָט באַשלאָסן דורכצופירן זיין פלאַן. ער האָט
געזוכט מיטלען, ווי אזוי צו צווינגען מענדעלסאָנען עפנטלאַך
אַרויסצוזאָגן זיין מיינונג וועגן דער קריסטלאַכער רעליגיע.
צו דעם צוועק האָט לאַפּאַלמער איבערגעזעצט פון פראַנץ
צווייט דעם פראַפעסאר באַנעס ווערק: „באַטראַכטונגען
וועגן קריסטנטום“. אין דעם פאַרוואָרט לעגט ער פאַר מענ-
דעלסאָנען איבערצולייענען דאָס בוך, און אויב ער געפינט
די באַווייזן פאַר ריכטיק, מאַן דאָס, וואָס אַן אויפריכטיקער
מאָן דאַרף טאָן, דאָס הייסט, אַננעמען דעם קריסטלאַכן גלויבן.
אויף אזאָ אופן איז מענדעלסאָן געצוואונגען געווען
אַרויסצוטראַען אין אַן עפנטלאַכן ויכוח מיט'ן גלח לאַפּאַלמער.
מענדעלסאָנס ענטפער איז אַנגעשריבן געווען זייער רואיק
און אויפריכטיק. ער שרייבט, אז רעליגיעזע דיספּוטן ברענגען
ניט קיין שום נוצן, ער שעצט יעדן אויפריכטיק גלויבנדיקן
מענטשן, וואָס זוכט אין יעדער רעליגיע די אַלגעמיין מענטש-
לאַכע אידעאלן. ניט דורך דיספּוטן און רעליגיעזע שטריי-
טונגען קאָן מען געווינען דעם צוטרוי איינער צום צווייטן, נאָר
דורך אַ ווירקלאַך שיין מענטשלאַך לעבן און אויפקלערונג.
דער ויכוח מיט לאַפּאַלמערן און אַנדערע גלחים, וואָס
זיינען אים באַפּאַלן, האָט געווירקט זייער שלעכט אויף מענ-
דעלסאָנס שוואַכן געזונט. ער האָט גענומען ליידן פון אַ

שווערער גערוון קראנקהייט. מ'האט געמיינט, אז זיין
שוואכער קערפער וועט עס נישט אויסהאלטן.
אין אנהויב האט מענדעלסאן נאך געהאלטן זיך, נישט
אונטערגעגעבן זיך דער קראנקהייט. שפעטער האבן אים די
דאקטוירים פארבאטן יעדע גייסטיקע ארבעט, און געראטן
אים צו מאכן א לענגערע רייווע, כדי צו פארשטארקן זיינע
אפגעשוואכטע גערוון.

מענדעלסאן באזוכט די שמעט ברוינשווייג און האנאווער.
מיט ליבע און אכטונג האט מען אומעטום מקבל פנים געווען
דעם בארימטן געלערנטן.

מענדעלסאן ווערט א מיטגליד פון דער בערלינער אקאדעמיע

די גרעסטע אנערקענונג האט מענדעלסאן באקומען, ווען
די בערלינער אקאדעמיע האט אין יאר 1771 אים אויסגע-
וויילט פאר א מיטגליד.

מ'האט געמיינט, אז פרידריך דער גרויסער, דער פריי-
דענקער און פריינט פון פילאזאפן, וועט זיכער באשטעטיקן
דעם באשלוס פון דער אקאדעמיע, אבער מ'האט א טעות
געהאט.

ווען פרידריך האט צום ערשטן מאל דערזען דעם נאמען
פון מענדעלסאנען אויף דער ליסטע, איז ער אין כעס געווארן
און האט באפוילן פארצושמעלן נייע קאנדידאטן.

די אקאדעמיע האט צום צווייטן מאל ארויסגעשטעלט
זיין נאמען אויף דער ליסטע, און דער קעניג האט פשוט
געהייסן אויסמעקן זיין נאמען. איינער פון די אקאדעמיקער,
וואס האט באזונדערס געארבעט פאר מענדעלסאנען, האט
אפילו ארויסגערופן דעם קעניגס צארן קעגן זיך.

צענטראלע יידישע ביבליאטעק
אז פירעס ארכיוו

א לענגערע צייט האט מען ניט געוואוסט די סיבה פון
 קעניגס האנדלונג. פארשיידענע סברות זיינען ארויסגעזאגט
 געווארן, ביז מען איז דערגאנגען דעם ריכטיקן אמת.
 עס האט זיך ארויסגעוויזן, אז די רוסישע קייזערין,
 יעקאטרינא די צווייטע, האט געוואלט, אז מען זאל איר אויפ-
 נעמען אלס א מיטגליד פון דער אקאדעמיע. אזוי ווי פרידריך
 האט צוליב פאליטישע צוועקן געוואלט זיין פריינטלאך מיט
 דער רוסישער קייזערין, האט ער אויסגעמעקט מענדעלסאָנ
 נאמען. ער האט געגלויבט, אז יעקאטערינען וועט ניט אָנ-
 שטיין צו געפינען זיך מיט א אידן אויף איין ליסטע.
 מענדעלסאָן האט זיך ווייניק וואָס געקימערט וועגן דעם,
 וואָס דער קעניג האט אים ניט געוואלט האָבן אין „זיין“
 אקאדעמיע. ער האט זיך נאָר געוואונדערט, וואָס די אקא-
 דעמיע האט געוואגט אים אויסצואוויילן פאר א מיטגליד.

מענדעלסאָנ'ס רייזע איבער דייטשלאַנד

אין אפריל, 1773, האט זיך מענדעלסאָנ געזונט-צו-
 שטאנד נאך מער פארערגערט. פון טאג צו טאג איז ער
 געווארן אלץ שוואכער און שוואכער.
 דאקטוירים האָבן אים געשיקט אין דעם קוראָרט פיר-
 מאָנט. אָבער דער באַרימטער געלערנטער האט קיין מיטלען
 ניט געהאט. דער אַרימער בוכהאַלטער איז געבליבן אין
 בערלין, וואו ער האט געמוזט אַרבעטן אין זיידן-פאַבריק כל
 זמן ער האט זיך נאָך געקאָנט האַלטן אויף די פיס.
 ערשט ווען אַ בערלינער רייכער איד, אפרים, האט אים
 מיטגענומען אין קוראָרט אויף זיינע הוצאות, האט מענדעל-
 סאָן זיך געקאָנט דערלויבן דעם פאַרגעניגן.
 פון באָרום איז ער געפאַרן קיין דרעזדן.

דעם 16-טן אויגוסט פארנאכט איז מענדעלסאן מיט זיין פרוי און יונגן פריינט, דוד פרידלענדער, אנגעקומען אין דער זאקסישער הויפטשטאט.

צומארגנס באגינען איז צו מענדעלסאנען אנגעקומען דער קהל'שער שמש און פארלאנגט צוואנציק גראשן קאפ-שטייער. דעמאלט האט יעדער איד, וואס פלעגט אריינקומען אין א זאקסישער שטאט, אפילו אויף איין טאג, געמוזט באצאלן דעם שטייער.

מענדעלסאן האט מיט א שמיכל געזאגט צו זיין פרוי: — דער פראפעסאר פון „פעדאן“ ווערט אין זאקסן בא-שטייערט, ווי א פוילישער אקס. דאס איז ניט שלעכט! איצט זע איד, אז דער פרומער לאפאלטער איז געווען מיינער א פריינט. ווען איך פאלג אים און ווער א קריסט, וואלט איך דאך היינט אפגעשפארט צוואנציק גראשן. הפנים, — האט ער שוין ערנסט געזאגט, — א איד בלייבט א איד, צי ער איז א בארימטער פילאזאף, צי ער האנדלט מיט אלטע זאכן. מענדעלסאן האט באצאלט די צוואנציק גראשן, און דער שמש איז אוועק פארשרייבן די פרעמדע אידן.

צומארגנס האט מענדעלסאן באזוכט די פירשמלאכע ביבליאטעק. דער ביבליאטעקאר האט זייער פריינטלאך אויפגענומען דעם בארימטן געלערנטן, און האט זיך נאכגע-פרעגט, ווי געפעלט אים די שטאט דרעזדן.

— אייער שטאט איז שוין, אייער לאנד איז נאך שענער, אבער, — האט מענדעלסאן געשמייללט...

— וואס איז דען? — האט פארוואונדערט געפרעגט דער

ביבליאטעקאר.

— די זאקסישע געזעצן האלטן נאך אלץ די בערלינער

אידן אין פוילישע אקסן אויף איין שטופע, — האט מענדעל-

סאן געזאגט, און האט דערציילט די געשיכטע מיט'ן קאפ-
שטייער.

דער ביבליאטעקאר האט זיך אנטשולדיקט פאר מען-
דעלסאנען, און האט גלייך געגעבן צו וויסן וועגן דעם די
העכערע באצאמטע.

צומארגנס איז ארויס א באפעל: „דעם בערלינער
געלערנטן פון אידישן גלויבן, משה מענדעלסאן, זאל מען
צוריקקערן די צוואנציק גראשן קאפ-שטייער. גלויכצייטיק
גיבן מיר אים צו וויסן, אז ער און זיינע באגלייטער קאנען
פארבלייבן אין דרעזדן, ווי לאנג נאר זיי ווילן“.

די לאגע פון די אידן אין דייטשלאנד, אפילו אין פרייסן,
וואו ס'האט געהערשט פרידריך דער גרויסער, דער פריי-
דענקער, איז געווען זייער א שווערע.

איינגעשפארט אין די ענגע געמאס האבן די אידן געפירט
אן עלנדן ארימען לעבן. זיי איז פארבאטן געווען צו פאר-
נעמען זיך מיט וועלכע ס'איז נוצלאכע ארבעט, זיי האבן זיך
ניט געקאנט באוועגן פריי איבער'ן לאנד, געמוזט צאלן גרויסע
שטייערן. מ'האט זיי געדולדעט, באשיצט, כדי אנצופילן די
קאסע פון קעניג. אזוי, צום ביישפיל, האבן די פרייסישע
אידן געמוזט קויפן צו דער התונה פון זייערע קינדער פאר
דריי הונדערט טאלער פארצעלייענע כלים פון דעם קעניגס
פאבריק.

מענדעלסאן האט פון דעם אלעם זייער פיל געליטן. זיין
אנטריסטונג קעגן דער אוממענטשלאכער באהאנדלונג פון די
אידן, קעגן דעם מענטשן-האס, האט ער ניט איינמאל אויס-
געדריקט אין זיינע שריפטן.

„די לאגע פון מיינע ברידער, — האט ער געשריבן, —

איז שטענדיק ווי א שווערע משה געהאנגען אויף די פליגלען
פון מיין גייסט".

נישט איינמאל איז משה מענדעלסאן אליין באליידיגט
געווארן אויפ'ן גאס פון גראבע יונגען.

"אין דעם „טאלערנאמן" לאנד, — האט ער געשריבן מיט
א ווייטיק אין הארצן, — מוז איך א גאנצן טאג זיצן פאר-
שפארט אין זיידן-פאבריק. איך האב מורא ארויסצוגיין אויפ'ן
גאס. אונט צייט גיי איך ארויס מיט מיין פרוי און קינדער
שפאצירן".

— פאפא, — פרעגט דאס אומשולדיק קינד, — וואס
שרייט עס אונז נאך דער יונג? פארוואס ווארפן זיי אונז
נאך שטיינער? וואס האבן מיר זיי געמאט?

— יא, ליבער פאפא, — זאגט מיין זון, — זיי פארפאלגן
אונז שטענדיק אויף די גאסן און שרייען: יודע! יודע!
איז עס דען א שאנד צו זיין א איד?

מענדעלסאן האט נאך אין זיינע יונגע יארן געשמרעכט
צו העלפן זיינע ברידער, ארויסרייסן זיי פון די פינסטערע
געטאס אויף דער ליכטיקער וועלט, אויפוועקן זייער מענטש-
לאכע ווירדע.

נאך אין יאר 1750 האט ער גענומען ארויסגעבן א העב-
רייאישע וואכנבלאט אונטער'ן נאמען: „קהלת מוסר". אבער
די פרומע רבנים האבן צונישט געמאכט זיינע באמיאונגען.
זיי האבן אים, דעם „אפיקורס", פאריאגט פון דער אידישער
גאס.

אבער איצט, ווען דער ארימער ישיבה בחור איז בארימט
געווארן אויף דער גאנצער וועלט, האט זיך געדאכט, אז ער
וועט ערשט קאנען ווירקן אויף זיינע ברידער, אויפקלערן זיי,
דערהויבן זיי.

משה מענדעלסאָנס „ירושלים“ און אפרים לעסינגס „נתן דער חכם“

אין דעם שווערן קאמף פאר דער גלייכבארעכטיגונג פון די אידן איז מענדעלסאָנס ניט געווען איינזאם. האַנט ביי האַנט מיט אים האָבן מוטיק פארטיידיקט דאָס רעכט פון די אידן זיינע פריינט, תלמידים און פארערער, אידן און קריסטן.

אין דעם גרויסן ווערק, וואָס איז דערשינען אין יאָר 1783 אונטער'ן נאָמען „ירושלים“, אָדער וועגן „רעליגיעזער מאַכט אין אידנטום“, דערקלערט מענדעלסאָנס—זוי אזוי עס קאָן פאַר-ווירקלאַכט ווערן די גלייכבארעכטיגונג פון אידן.

עס איז שוין דעמאלט ניט געווען קיין נייע צו פאָדערן פרייהייט פון געוויסן, די אַפטיילונג פון דער קירכע פון שטאַט. אָבער מענדעלסאָנס האָט די פראַגן געשטעלט אזוי אַפן און קלאַר אין פאַרבינדונג מיט דער גלייכבארעכטיגונג פון אידן, אַז דאָס האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם אין דער וועלט.

אַ גרויסע באַדייטונג פאַר דער אויפקלערונג פון דער געזעלשאַפט אין דער פראַגע פון עמאַנציפאַציע פון אידן האָט געהאַט לעסינגס דראַמע: „נתן דער חכם“.

לעסינג האָט יאָרן לאַנג מוטיק געקעמפט קעגן די גלחים און אלע אַנדערע פינסטערלינגען. די גלחים, פון זייער זייט, האָבן אים פאַרפּאָלנט, מ'האַט אפילו פאַרבאָטן זיינע „פראַג-מענטן“, וועלכע זיינען דערשינען אין פאַרלוף פון די יאָרן 1770—1775, מ'האַט אים אַריינגעלעגט אין חרם.

לעסינג האָט זיי געענטפערט מיט זיין דראַמע. דער העלד פון דער דראַמע איז אַ איד, אַ סיחר, אַ גרויסער חכם. אין דער צייט פון די קרייץ-צוגן, ווערט דערציילט, האָבן די קריסטן אויסגע'הרג'עט אין ירושלים אלע אידן. נתן'ס פרוי און זיינע זיבן זין ווערן פאַרברענט אין פייער. דער אומ-

גליקלאכער פאטער איז מקבל באהבה די צרות. „אזוי איז
מסתמא גאטס ווילן“, זאגט ער.

אין דער זעלבער צייט האט א רייט-קנעכט געבראכט
צופירן צו נתנען א יונג קריסמלאך מיידל, אן אומגליקלאכע
פארלאזענע יתומה. נתן-פירט זי אזעק צו זיך אהיים, פאלט
אויף די קני, דאנק און לויבט דעם אלמעכטיקן, וואס ער האט
אים אנשטאט זיינע פארלארענע זין צוגעשיקט א טרייסט
אין זיין לעבן. ער דערציט זי ווי אן אייגן קינד.
אלע האבן געוואוסט, אז דער פראטאטיט פון נתן דעם
חכם איז מענדעלסאן, לעסינגס פריינט.

אומגעהייער גרויס איז געווען מענדעלסאנס אומדירעקטע
ווירקונג אויף דער גלייכבארעכטיגונג פון די פראנצויזישע
אידן.

אין דער פראנצויזישער פראווינץ עלזאס-לאטערינגען
זיינען געווען גרויסע אידישע קהילות. די אידן זיינען דא,
מער ווי אומעטום, שטארק פארפאלגט געווארן. די עלזאסער
אידן האבן זיך געווענדעט נאך הילף צו מענדעלסאנען.
מענדעלסאנס פארערער, דער פריידענקער דאס, האט זיך
ליידנשאפטלאך אריינגעווארפן אין קאמף פאר די רעכט פון
די אונטערדריקטע אידן. זיין בוך: „די פארבעסערונג פון
דער לאגע פון די אידן“ האט דורכגעבראכן די אייזערנע וואנט
פון פאראורטיילן. האט געעפנט דעם וועג פאר דער בא-
פרייאונג פון די אידן אין די צייטן פון דער גרויסער פראנ-
צויזישער רעוואלוציע.

מיט אכט יאר שפעטער האט די גרויסע פראנצויזישע
רעוואלוציע פראקלאמירט די גלייכבארעכטיגונג פון די אידן.
מיראבא, דער בארימטער רעוואלוציאנערער פירער איז

גלענצנדער רעדנער, האָט זיך באַקענט מיט מענדעלסאָנען
אין בערלין. אונטער מענדעלסאָנס איינפלוס האָט מיראַכאַ
אַנגעשריבן זיין בוך: „משה מענדעלסאָן און די גלייכבאַ-
רעכטיגונג פון די אידן“, וואָס האָט געהאַט זייער אַ גרויסע
ווירקונג אויף דער פּאָליטישער עמאַנציפּאַציע פון די אידן
אין מערב-אײראָפּע.

מענדעלסאָן, דער פּאַטער פון דער השכלה באַוועגונג

משה מענדעלסאָן איז געווען דער פּאַטער פון דער השכלה
באַוועגונג צווישן די אידן.

צוזאַמען מיט דער גויסטיקער אויפֿלעבונג אין די מערב-
אײראָפּיאיִשע לענדער האָט זיך גלייכצײטיק אַנגעהויבן דער
קאַמף צווישן די פּרומע אידישע עלטערן און זייערע קינדער,
וואָס האָבן זיך געריסן פון די ענגע געמאַס צו אײראָפּיאיִשע
בילדונג.

די דאָזיקע באַוועגונג, וואָס איז באַקאַנט אין דער אידי-
שער געשיכטע אַלס די השכלה באַוועגונג, האָט געדויערט
צענדליקער יאָרן.

משה מענדעלסאָן האָט ניט גענומען קיין דירעקטן אנטייל
אין דעם ליידנשאַפטלאַכן קאַמף צווישן די אַלטע און יונגע,
צווישן די פּאַטערס און קינדער.

ער האָט אַבער געהאַט אַן אומגעהייער גרויסע ווירקונג
אויף זיינע תלמידים און פּאַרערער, וועלכע זיינען געוואָרן די
פּאַרקעמפּער פון דער באַוועגונג.

צווישן זיינע מיטאַרבעטער און תלמידים זעען מיר די
שוין אויבנדערמאַנטע הערין, פּרידלענדער, דעם טיפּן דענקער

שלמה מיימון, גומבערג, אייכל, דעם אויפריכטיק פֿרומען
נפתלי וועסעלי (וויזל) און א סך אנדערע.

מענדעלסאָנעס דייטשע שריפטן, אפילו זיין „ירושלים“,
האַבן געווירקט בלויז אויף אַ קליינעם טייל אויפגעקלערטע
אידן, וואָס האָבן פאַרשטאַנען דייטש און אינטערעסירט זיך
מיט גייסטיקע פראַגן.

צו דער אידישער מאַסע האָט ער קיין צוטריט נישט
געהאַט.

דער „ביאור“

ערשט מיט'ן „ביאור“, מיט דער איבערזעצונג פון חומש
אויף דייטש, האָט משה מענדעלסאָן דערגרייכט צום פּאַלק.

פון אַנפאַנג האָט מענדעלסאָן פשוט געוואָלט פאַרטייטשן
דעם חומש פאַר זיינע קינדער. ער האָט מיט דעם געוואָלט
פֿטור ווערן פון די צענדליקע מפרשים, וואָס האָבן כּסדר פאַר-
דרייט דעם פּשט. חוץ דעם, האָט מענדעלסאָן נישט איבעריק
ליב געהאַט אידיש — די שפראַך פון די אידישע פּאַלקס-מאַסן,
ער האָט געוואָלט, אז זיין זון יוסף זאל לייענען די ביבל אין
ריינעם דייטש. אזוי האָט ער איבערגעזעצט עטלעכע
קאַפיטלאַך.

צופעליק האָט זיך מיט דעם פאַראינטערעסירט שלמה
דובנאָ, אַ פּוילישער איד, דער העברייאישער לערער פון זיינע
קינדער, די איבערזעצונג איז אים שטאַרק געפעלן געוואָרן
און ער האָט פאַרגעלעגט אַפצודרוקן דעם ביאור, כּדי די
גאַנצע אידישע יוגנט זאל זיך קאַנען באַנוצן מיט דעם.

דובנאָ האָט צוזאַמען מיט מענדעלסאָנעס ברודער קאַרע-
נירט די איבערזעצונג. שפעטער זיינען צו דער אַרבעט צו-

געצויגן געווארן אנדערע מיטארבעטער, ווי דער שוין אויבן-
דערמאנטער וויל, אהרן יארצמלאוו און הערץ גומבערן.

ווען דאס בוך איז, ענדלאך, אין יאר 1783, ארויס פון
דרוק, האט עס שטארק אויפגערעגט די פרומע אידישע רבנים.
דער בערלינער רב, רבי יעקב הערשל, האט געדונערט קעגן
די אפיקורסים, וואס ווילן אראפפירן פון וועג די אידישע יוגנט.
אין פראג, פראנקפורט, אלטאנא און אין אנדערע שמעט האט
מען דאס „אפיקורס'יש“ בוך אריינגעלעגט אין חרם.

די פרומע אידן האבן, ווי פאר פייער, געציטערט פאר
די אלע רעפארמעס, פאר די דייטשישע שולן. מ'וויל זיי פון
וועג אראפפירן, מ'וויל אויס'שמד'ן זייערע קינדער...

אבער גראדע דער „ביאור“ האט מער, ווי אלע אנדערע
מענדעלסאנס ווערק, געהאט אן אימגעהייער גרויסע ווירקונג
אויף דער אויפקלערונג פון די אידן אין דייטשלאנד, פוילן
און ליטע.

הונדערטער ישיבה בחורים האבן געשלאנגען די איבער-
זעצונג הינטער די פלייצעס פון זייערע רביים, מיט דער הילף
פון דער דייטשישער איבערזעצונג האט מען געלערנט די
דייטשישע שפראך, מ'האט בגנבה גענומען לערנען העב-
רייאיש, געשטודירט פילאזאפיע און אנדערע „טריף-פסול'ע“
זאכן.

א נייע וועלט האט זיך געעפנט פאר זיי, א ניי גייסטיק
לעבן האט זיך גענומען וועבן אויף דער אידישער גאס.

הונדערטער ישיבה בחורים אין פראג, פראנקפורט. האט-
בורג, אין די שמעט און שמעטלאך פון דער ווייטער פוילן
און ליטע, זיינען געווארן די טרייסטע פארקעמפער און די
טרענער פון אויפקלערונג און גייסטיקער קולטור צווישן
די אידן.

מענדעלסאָנס קינדער

משה מענדעלסאָנס הויז איז געווען דער צענטער פון גייסטיקן לעבן אין דער פריימישער הויפטשטאָט.

דאָ פלעגן זיך צונויפקלייבן געלערנטע, דיכטער, פילאָ-זאָפן, אידן און קריסטן. דאָ האָט מען דעכאָטירט וועגן פילאָ-זאָפיע, קונסט און ליטעראַטור.

געוויינלאַך פלעגט מענדעלסאָן זיצן אויבנאָן, און מיט אַ ליבלאָכן שטייכל זיך צוהערן צו די היציקע דעבאַטן.

אין די זומערדיקע פרימאַרגנס פלעגט ער פירן געשפרעכן מיט זיינע קינדער, וועלכע ער האָט שטאַרק ליב געהאַט, און באַמיט זיך צו געבן זיי אַן אַלזייטיקע און גרינטלאַכע בילדונג.

פון די מאַרגנשטונדיקע געשפרעכן מיט די קינדער און פריינט, וואָס זיינען שפעטער דערשינען אַלס „מאַרגנעדאַנקען איבער גאַט און נאַטור“, האָט ער געוואַלט שאַפן פאַר זיינע קינדער אַ לערן-בוך פון פילאָזאָפיע, אַזוי ווי ער האָט עס געוואַלט טאָן מיט דער איבערזעצונג פון חומש.

אַבער ווי ווייט זיינען אַוועק די קינדער פון זייער גרויסן פאַטער, וואָס האָט אַזוי הייס ליב געהאַט זיין פאַלק.

דער עלטסטער זון זיינער, יוסף, איז געווען זייער אַ פייאיקער. אין פרייסן האָט אַ איד דעמאָלט געקאַנט ווערן „אַ דאַקטאָר, אַ סוחר, אַדער אַ בעטלער“.

קיין דאַקטאָר האָט ער נישט געוואַלט זיין, האָט ער, צו-זאַמען מיט זיין אינגערן ברודער, אַברהם (דער פאַטער פון דעם באַרימטן קאַמפּאָזיטאָר, פעליקס מענדעלסאָן-בערמאַלד), געגרינדעט דעם באַוואַוסטן באַנק-געשעפּט.

מענדעלסאָנס באַליבטער זון איז געבליבן אַ איד ביז זיין טיים. אַבער ער איז אינגאַנצן אַוועק פון דער אידישער

גאס, פארלארן יעדן אינטערעס צו זיין פאלק, צו זיינע ליידן
און פריידן.

דאס איז געווען אין א געוויסער מאס די ווירקונג פון
זיין ערציער הערץ גומבערג, וועלכער האט אויסגעווארצלט
פון זיין יונגן תלמיד די אכטונג און ליבע צו זיין פאלק.
דער צווייטער זון מענדעלסאנס, אברהם, האט זיין פיין-
איקן זון, פעליקסן, דעם צוקונפטיקן בארימטן קאמפאזיטאר,
קליינערהיים אפגע'שמד'ט.

דאס זעלבע איז אויך געווען מיט מענדעלסאנס עלטסטע
טאכטער, דער אויסערגעוויינלאך באגאבטער דארטמא,
וועלכע האט נאך איר פאטערס טויט פארלאזן איר מאן, האט
התונה געהאט מיט'ן דייטשן דיכטער שלעגל, און האט,
ענדלאך, אנגענומען דעם קאמפאזישן גלויבן. דאס זעלבע איז
אויך געווען מיט דער אינגערער טאכטער, מיט הענריעטן.

אזוי האבן זיך די קינדער פון גרויסן פאטער אינגאנצן
אפגעריסן פון ווארצל, אוועק פון דער פארווארלאזטער אי-
דישער גאס אין דער פרעמד זוכן פאר זיך גליק, אן אינהאלט
אין לעבן...

מענדעלסאנס תלמידים

מענדעלסאנס תלמידים און פארערער, די פארקעמפער
פון דער אידישער השכלה, האבן אין דער אידישער אפגע-
זונדערטקייט געזען די איינציקע סיבה פון זייער שפלין מצב.
זיי האבן געהאפט, אז אנגעמענדיק די אייראפייאישע קולטור,
די שפראך, זימן און מנהגים פון זייערע שכנים, וועלן זיי
ווערן גלייכבארעכטיקטע מיטגלידער פון דער ארומיקער
געזעלשאפט.

דאריבער האבן זיי זיך באמיט, אז די אידן זאלן וואס

גיכער פארגעסן די אידישע שפראך, פארלייקענען די אלע
גייסטיקע אוצרות, וואס זיינען אנגעזאמלט געווארן אין פאר-
לויף פון לאנגע דורות, אפמעקן אלע סימנים פון פאלקסטימ-
לאכקייט און טראדיציע.

אזוי האט מענדעלסאָנאָס תלמיד און גאָענטער פריינט,
דער שוין דערמאָנטער דוד פרידלענדער, געמאָן אליין, וואָס
איז נאָר מעגלאַך געווען, כדי אויסצוראַטן אידיש, פאַר'מיאָס'ן
עס אין די אויגן פון פאַלק.

דאָריבער איז פרידלענדער געווען אזוי שטאַרק באַ-
גייסטערט פון דעם „גרויסן און קלוגן“ מאָנאַרך, יאַזעף דעם
צווייטן, וואָס האָט דורך זיין דעקרעט וועגן גאַרמאַלע שולן
אין די עסטרייכישע מדינות אַיינגעפירט די דייטשישע
שפראַך.

דער זעלבער דוד פרידלענדער האָט פון גרויס באַגייס-
טערונג אפילו זיך געווענדעט צום עלטסטן גלח, מילאַר, מיט
אַן אַפּענעם בריף, אין וועלכן ער שרייבט, אַז זיי, די דייטשישע
בירגער פון אידישן גלויבן, ווילן אַננעמען דעם קריסטלאַכן
גלויבן, נאָר מיט דעם תנאי, אַז מ'זאַל מיט זיי מאַכן אַן אויס-
נאַם און באַפרייען זיי פון אייניקע עיקרים פון קריסטנטום.
קיין וואונדער ניט, וואָס נאַכ'ן מייט פון משה מענדעל-
סאָן האָט זיך אַנגעהויבן די מגפה פון שמד, דאַס פאַרלייקענען
פון אליין, וואָס באַרעכטיקט דאַס לעבן פון אַ פאַלק.

מענדעלסאָנאָס מייט

עס איז געווען דער 31-טער דעצעמבער פון יאָר 1785.
אַ פראַסטטיקער שניי שמורם האָט געבלאַזן איבער די בער-
לינער גאַסן.

מענדעלסאָן האָט זיך קוים דערשלעפט אַהיים, אויף דער

שפאנדאאר-גאס. דיקע שווייס טראפנס האבן באדעקט זיין
מאגער געזיכט. ער האט זיך צוריקגעקערט פון פאסעס
ביכער-פארלאג, וואו ער האט איבערגעגעבן צום דרוק זיין
שריפט: „צו לעמינגס פריינט“, אן ענטפער אויף יאקאביס
בוך: „וועגן שפינאזעס לערע“.

די אַנשמרענגונג האט שלעכט געווירקט אויף מענדעל-
סאָנס שוואַכן געזונט. מענדעלסאָן איז שטארק קראַנק געוואָרן
און האָט זיך געמוזט לייגן אין בעט. צומאָרגנס איז זיין לאַגע
געוואָרן אַלץ ערגער.

דריי טעג נאַכדעם, דעם 4-טן יאַנואַר, 1786, איז יוסף
גאַנץ פרי געקומען צולויפן צום דאָקטאָר הערץ אַנוואַגן, אַז
זיין פאַטער פילט זיך זייער שלעכט.

הערץ האָט געטראָפן מענדעלסאָנען לינגדיק אויף דער
סאַפּע אַנטקעגן לעסינגס ביוסט מיט האַלב-פאַרמאַכטע אויגן.
— ליבער הערץ, — האָט ער געזאָגט, — איך פיל מיך
זייער שלעכט, מיין קאַסע בוך איז אינגאַנצן אין אומאַרדנונג.
ער האָט זיך אַנגעשמרענגט צו זעצן זיך אויף דער סאַפּע,
נאַר ער איז באַלד אַנידערגעפאַלן.

— עס איז שוין פאַרביי, — האָט ער שמיל אַרויסגע-
שעפּטשעט, און האָט פאַרמאַכט די אויגן אויף אייביק.

פרייזליסט פון דער אר.ב. רינג קינדער- ביבליאטעק.

- „שרה'סע", פון א. אפאטאשו, 32 זייטן — 15 סענט
 צוויי דערציילונגען פון וו. גארשין, 16 זייטן — 10 "
 זשאָרעס' ביאָגראַפיע, פון ש. הורוויץ, 16 זייטן, 10 "
 נאָרינאלד'ס ביאָגראַפיע, פון ש. הורוויץ, 16 ז., 10 "
 קארל מאַרקס' ביאָגראַפיע, פון י. ב. ביילין, 32 ז., 15 "
 „פאָסדליכט", קינדער פיעסע, פון אסתר שומיאַ
 טשער, 48 זייטן — — — — — 25 "
 גריכישע חבמים, פון ה. פראנק (געבונדן) — 15 "
 נסתר'ס מעשה'לאך — — — — — 10 "
 פייגלען (אילוסטרירט פון ריבאק) — — — — 15 "
 חיות (אילוסטרירט פון ריבאק) — — — — — 15 "
 מרים מרגלית'ס מעשה'לאך (אילוסטרירט), 3 ביכ-
 לאך, יעדע צו — — — — — 15 "
 „פאר אונזערע קינדער", פון ב. סמאליאר — — — 15 "

אַרדערס פון 25 עקזעמפלאַרען פון א ביכל זיינען
 מיט א דיסקאונט פון 20 פראָצענט.

יעדער אַרדער מוז זיין באַגלייט מיט א טישעס אָדער מאָני-
 אַרדער מיט סטעמפּס.

WORKMEN'S CIRCLE
 175 East Broadway, New York, N. Y.

... ..